

Aynur Ələkbərova
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu

alakberova-aynur2019@mail.ru

AZƏRBAYCAN XALÇALARI AVROPA MƏDƏNİYYƏTİNDƏ

Xülasə. Təqdim olunan məqalədə ilk növbədə, Azərbaycan xalçalarının mədəniyyətə bəxş etdiyi dəyərlərdən söz açılmış, dövlətin bu sənətə olan qayğısı xüsusi olaraq qeyd edilmişdir. Bununla yanaşı, əsərlərində milli xalça nümunələrimizi təsvir edən XIV–XVI əsr Avropa rəssamlarının adları çəkilərək, yaratdıqları tablolar nümunə kimi təqdim olunaraq, yer alan xalçaların aid olduqları məktəblərin adları çəkilmişdir. Onu da qeyd edək ki, xarici ölkə, xüsusilə Avropa muzeylərində milli xalçalarımıza dəyər verilərək qorunması da vurğulanmışdır.

Açar sözlər: xalça, mədəniyyət, muzey, rəssam, ornament.

Dünyanın ən qədim mədəniyyət məskənlərindən biri olan Azərbaycan, zaman-zaman yaratdığı, çox qədim tarixə malik, "mədəni sərəvtələri" arasında mühüm yer tutan, milli dəyərimiz və sərəvətimiz olan xalça sənəti ilə böyük şöhrət tapmışdır.

Mədəniyyət elə bir sahədir ki, onun vasitəsilə, milli mənəvi dəyərlərimizin təbliğatını apara bilirik. Zəngin, qədim mədəniyyətimiz imkan verir ki, dünyada qürurla təbliğat işimizi aparaq və milli kimliyimizi bütün bəşəriyyətə təqdim edək. Xalçaçılıq Azərbaycan mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsidir. Azərbaycan xalçası dünya mədəniyyəti və incəsənətinin əhəmiyyətli tərkib hissəsi olaraq, milli dəyərlərimizin tanınması kimi əlamətdar hadisəyə çevrilmişdir. Bu da xalçalarımızın beynəlxalq miqyasda

yüksək nüfuz qazanmasına şərait yaratmışdır. Milli mədəniyyətimizin ayrılmaz qolu sayılan xalça sənətinin qorunması, inkişaf etdirilməsi, populyarlaşdırılması Azərbaycan dövlətinin üzərinə düşən əsas vəzifələrdəndir. Bunu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 28 fevral 2018-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq etdiyi "Azərbaycan Respublikasında xalça sənətinin qorunmasına və inkişaf etdirilməsinə dair 2018–2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı" da sübut edir. Proqramda "Azərbaycan" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin qarşısına qoyulan vəzifələrdən biri də xarici ölkələrin muzeylərində saxlanılan nadir Azərbaycan xalçalarının Azərbaycana mənsubluğunun araşdırılaraq sübuta yetirilməsi istiqamətində fəaliyyətin həyata keçirilməsidir. Dünyada İran xalça kompozisiyaları kimi tanınan "xalça çeşidlərinin" böyük qismi Azərbaycan xalça ustalarının yaratdıqları kompozisiyalar təşkil edir.

Arxeoloji materiallar Azərbaycanda xalçaçılığın hələ tunc dövründən meydana çıxdığını sübut edir. Bu bölgədə xalçaçılığın inkişafı haqqında Herodot, Klavdi Elian, Ksenofont kimi antik tarixçilərin, eləcə də orta əsr ərəb tarixçilərinin və Azərbaycan şairlərinin (Nizami Gəncəvi (XII əsr), Xaqani Şirvani (XII əsr)) əsərlərində məlumat verilmişdir. Quba, Bakı, Şirvan, Gəncə, Qazax, Qarabağ, Təbriz kimi klassik xalça məktəblərinə məxsus olan xalçalar öz kompozisiya və ornament quruluşlarına, eləcə də rəng həllinə görə diqqəti cəlb edir.

XIII–XIV əsrlərdə Azərbaycandan, xarici ölkələrə, xüsusilə Avropaya çoxlu xalça və xalça məmulatları ixrac olunurdu. Beləliklə, müxtəlif yollarla dünyaya yayılan Azərbaycan xalçaları ayrı-ayrı xalqların həyat və məişətinə daxil olmuşdur. Tez bir zamanda incə ornamentləri, zərif naxışları, təsvirləri ilə bəzədilən və əlvan rəngarəngliyi ilə Azərbaycan xalçaları get-gedə şöhrət tapdı. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan xalçalarının ölkədən xaricə yayılması və tanınması artıq XIV–XVI əsrlərdə Avropa rəssamları-

nın əsərlərində və miniatürlərində öz əksini tapmışdır. Buna görə də, intibah dövrünə aid İtalyan, Niderland və Alman rəssamlarının əsərlərində şərq xalçalarını bu gün də görmək olar. Bu xalçalar ölkəmizin zəngin mədəniyyətini nümayiş etdirərək, Azərbaycan xalqının nə qədər istedadlı, bəşəri dəyərlərə töhvə verən, sülhsevər olduğunu dünyaya göstərir. Müəyyən tarixi səbəblərlə əlaqədar xalqımızın yaratdığı bir çox qiymətli sənət abidələri hazırda xarici ölkələrin muzey və şəxsi kolleksiyalarında saxlanılır.

Bu cür sənət əsərlərindən aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Niderland rəssamı Hans Memlinqin (XV) "Məryəm öz körpəsi ilə" əsərində zəngin və mürəkkəb naxışlı kompozisiyaya malik, Qarabağ məktəbinin "Muğan" xalçası, Məryəm ayağının altında Qubanın "Zeyvə xalçası", "Dolça və güllərlə natürmort" əsərində təsvir olunmuş Qarabağ xalçaçılıq məktəbinə aid Zilli xalçası;
2. Niderland rəssamı Yan Van Eykin (XIV) "Ruhani və Məryəm" əsərində "Zeyvə", "Mehrab" əsərində "Şirvan", "Madonna Van der Pole" əsərində isə fon olaraq təsvir edilmiş Azərbaycanın "Quba xalçası";
3. Venesiyalı rəssam Karlo Krivello (XVI) "Müjdə" əsərində Talış-Muğan zonasına aid xalçalardan istifadə etmişdir;
4. İtaliyalı rəssamlar (XV) Domeniko Morolenin "Vinsenzo fererio", "Müqəddəs Romanın təvəllüdü" əsərlərində və Dominiko de Bortolokun (XV) Siyena şəhərində Müqəddəs Məryəm kilsəsində "Findliqin toyu" (və ya Yetimlərin toy mərasimi) əsərində Təbrizdə və Şirvanda toxunmuş "Əjdaha və Simurq" motivli xalçalar zövqlə çəkilmişdir.
5. Alman rəssamı Hans Holbenin (XV) "Səfirlər" (və ya Elçilər) əsərində təsvir etdiyi "Şirvan xalçası";
6. İtaliyalı rəssam (XVI əsr) Lorenzo Lotto "Ailə" adlı tablосunda Quba-Şirvan tipli xalçalarda tez-tez təsadüf olunan "kaşı" adlı bəzək ünsüründən istifadə etmişdir.

7. İtaliyalı rəssam Antonello de Messina (XV) özünün "Müqəddəs Sebastian" əsərinin sağ və sol küncündə təsvir edilmiş Quba xalçası;
8. "Eşitmə alleqoriyası" (XVI) adlı, müəllifi məlum olmayan qobeləndə Mərzə və Qobustan xalçalarına aid olan torşəkilli "bəndi-rumi" kompozisiyası təsvir edilmişdir. Bu əsərdə təsvir olunan xalçaların kompozisiyası, həndəsi və mücərrəd bitki motivli, kvadrat, ya da düzbucaqlı hissələr içində yerləşdirilən səkkizbucaqlı və paxlava formalı, rəng ahəngi, etnik və texniki xüsusiyyətləri aydınlıqla nəzərə çarpır.
9. İtaliya rəssamı Pinturikkonun (XVI əsr) "Silvio Pikolomini Elein həyatından bir səhnə" əsərində medalyona bənzər elementlərdən ibarət təsvir olunmuş "Borçalı xalçası".

"Azərxalça" bu istiqamətdə gördüyü işləri daha da genişləndirib. Dünyanın müxtəlif nüfuzlu muzeylərində və şəxsi kolleksiyalarda saxlanılan qədim Azərbaycan xalçalarının fotoşəkilləri əldə olunur, onların çeşniləri əsasında "Azərxalça"nın filiallarında xalçalar toxunur.

Bəs, dünya muzeylərində Azərbaycan xalçalarının nümayişi, qorunması necə həyata keçirilir? Bu məsələnin öyrənilməsində görkəmli sənətsünas alim Rasim Əfəndiyevin araşdırmalarının xüsusi yeri vardır. İndi biz fəxrlə Londondakı "Viktoriya və Albert" muzeyində, Rusiyanın Sankt-Peterburq şəhərindəki "Dövlət Ermitajı", ABŞ-ın Nyu-York şəhərindəki "Metropolitan" muzey kolleksiyalarına baxarkən orada Təbriz, Naxçıvan, Gəncə, Qazax, Quba, Bakı, Şəki və Qarabağ ustalarının bacarıqlı əlləri ilə yaradılmış sənət nümunələrini görürük. Bu muzeylərdə saxlanılan xalçalarımız hər zaman görənləri heyrtləndirmiş, təsviri sənət ustaları üçün örnək olmuşdur.

Başqa xarici ölkə muzeyləri, əntiq mallar mağazası və şəxsi kolleksiyalarında olduğu kimi ABŞ-da da Azərbaycan sənətkarlığını ən çox xalça sənətimiz təmsil edir. Hazırda bu ölkədə 7 min

eksponatın qorunduğu muzeydə, 45 xovlu və xovsuz Azərbaycan xalçası, namazlıqlar nümayiş etdirilir. Ekspozitlər sırasında sərgilənən qiymətli Azərbaycan xalçaları zəngin mədəniyyətimizi nümayiş etdirir. Bu xalçalar Bakı, İrəvan, Naxçıvan, Qarabağ, Qazax-Borçalı, Quba, Şirvan və Təbriz qruplarına aid qiymətli sənət əsərləridir. Həmin xalçaların fotosəkilləri ilə yanaşı, muzeydəki inventar nömrəsi və toxunduğu dövr barədə də məlumatlar əldə olunub. "Metropoliten" Muzeyində sərgilənən ən qədim Azərbaycan xalçaları XVII əsrdə toxunub. Həmin dövrə aid Quba və Qarabağ xalçaları, 1797-ci ildə toxunan, naxış kompozisiyasına görə seçilən "İrəvan xalçası" Azərbaycan xalqının istedadının, zəngin mədəniyyətinin göstəricisidir.

Muzeyin kolleksiyasındakı xalçaların çoxu XIX əsrə aiddir. "Metropoliten"də sərgilənən xalçalar ölçülərinə görə fərqlənir və onlar əsasən yun xalçalardır. "Azərxalça" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti "Metropoliten" Muzeyindən fotosəkilləri əldə olunmuş qədim Azərbaycan xalçalarının çeşniləri əsasında həmin xalçaların toxunmasını qarşısına məqsəd qoyub. Nəinki bu muzeydə, dünyanın müxtəlif ölkələrindəki muzeylərdə, şəxsi kolleksiyalarda saxlanılan xalçaların da çeşniləri əsasında yeni sənət əsərləri yaradılır.

Londonda yerləşən Viktoriya və Albert muzeyi tətbiqi-sənət nümunələri baxımından dünyanın ən zəngin muzeyi sayılır. Muzey 1852-ci ildə yaradılıb. Viktoriya və Albert muzeyində Azərbaycan ustalarının ən orijinal əsərləri sərgilənir. Burada saxlanılan xalq sənət nümunələrimiz içərisində ən görkəmli yeri Azərbaycan xalçaları tutur. Onları öz bədii və texnoloji xüsusiyyətlərinə görə iki qrupa bölmək olar: birinci qrupa XVI əsr Təbriz xalçaları, ikinci qrupa XVI-XIX əsrdə toxunmuş Quba-Şirvan, Gəncə-Qazax və Qarabağ xalçaları daxildir.

Muzeydə nümayiş etdirilən Təbriz xalçaları içərisində elmdə "Şeyx Səfi" adı ilə tanınan xalça bu günədək qorunub sax-

lanan Azərbaycan xalçalarının ən məşhuru və ən böyüyüdür. "Şeyx Səfi" xalçası Azərbaycan Səfəvilər sülaləsinin banisi şah İsmayıl Xətəinin oğlu I Təhməsinin ideyası ilə 1539-cu ildə Təbrizdə Ərdəbil məscidi üçün yaradılmışdır. Dünya mədəniyyətinə məxsus bu unikal əsərin müəllifləri azərbaycanlı sənətkarlarıdır. 1893-cü ildə "Şeyx Səfi" xalçası ingilislərin əlinə keçmişdir və hazırda Londondakı Viktoriya və Albert muzeyində "İslamic Art" ("İslam incəsənəti") zalında saxlanılır.

Viktoriya və Albert muzeyində saxlanılan XVII-XIX əsr Azərbaycan xalçaları vaxtı ilə Qubada, Bakıda, Şamaxıda, Qazaxda və Qarabağda toxunub.

"Şeyx Səfi xalçası" və ya "Ərdəbil xalçası" - Təbrizdə toxunmuş "Ləçəktürünc" kompozisiyalı xovlu məşhur xalı (ölçüsü 56,12 kv. m, Eni 5,34 m, uzunluğu 10,51 m) ornamental xalçaların ən gözəl nümunəsi, Təbriz xalçaçılıq məktəbinin şah əsəri idi. Bəzəkli gül-çiçək rəsmlərindən ibarətdir. Zəngin rəng çalarları vəhdət təşkil edir. Xalının mərkəzində yerləşən qönçə Günəşi, onun ətrafında dairə şəklində düzülən xırda güllər halını, yaşıl, qırmızı, sarı rəngli 16 kiçik dairəvi qübbə isə Günəş şüalarını əks etdirir. Həmin kompozisiyanın yuxarı və aşağı hissələrində zəngin bəzəkli, qırmızı və şəkəri rəngli qəndil təsviri vardır. Ətrafdakı saysız hesabsız əlvan naxışlar kainatdakı ulduzların rəmzidir.

Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə xalçanın təkrar nüsxəsi yaradılmışdır. Hazırda həmin üzü köçürülmüş nüsxə Azərbaycan Müasir İncəsənət Muzeyində nümayiş etdirilir.

Dünyanın ən mötəbər muzeylərindən biri sayılan Ermütajda saxlanılan Azərbaycan toxuculuq sənətinin əsas nümunələrini xovlu xalçalar təşkil edir. Burada XVI əsrdən tutmuş, XIX əsrə qədər Azərbaycanın məşhur xalça məntəqələrində toxunmuş xalçalarımız saxlanılır. Təbriz və Şirvanda toxunmuş nümunəvi Azərbaycan xalçaları muzeyin qiymətli incilərindən sayılır. Qu-

banın Pirəbədil, Şamaxının Mərəzə kəndlərində toxunmuş xalçalarımız rəngi və zəngin bəzək ünsürləri ilə diqqəti çox cəlb edir. Şamaxı xalçasının üzərində onun 1881–1885-ci illərdə toxunduğunu bildirən yazı var.

Beləliklə, Avropa təsviri sənətini araşdırdığımızda zəngin motivlərə sahib olan Azərbaycan xalça sənətinin uzun zaman ərzində nə dərəcədə əhəmiyyətli yer tutduğunu bir daha anlayırıq. Ədəbiyyatda Holbeyn xalçaları, Lotto xalçaları, Memling xalçaları olaraq ümumiləşdirilərək adlandırılmış bu zərif sənət nümunələrimiz keçmişdən günümüzə sahib çıxmalı olduğumuz əhəmiyyətli mədəniyyət mirasıdır.

Bir sözlə, haqlı olaraq fəxr edirik ki, bizim nadir sənətimiz – xalçaçılıq sənəti bu gün var, yaşayır, yaşayacaqdır.

Son sözlərimi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin çıxışlarının birində bildirdiyi dəyərli fikir ilə bitirmək istərdim – Azərbaycan xalçası Azərbaycan xalqı qədər qədimdir, "Azərbaycanı xalçasız, xalçanı isə Azərbaycansız təsəvvür etmək mümkün deyil".

ƏDƏBİYYAT:

1. Tağıyeva R. Azərbaycan Xalçası Ensiklopediyası. – Bakı: Azər nəşr, 2015.
2. Əmirxanov S., Hüseynov İ. Dünya muzeyləri və tarixi mədəniyyət abidələri. – Bakı, 2008.
3. Керимов Л.Г. Азербайджанский ковер. Том II. – Баку: Гянджлик, 1983.
4. Тагиева Р.С. Сюжетные ковры Азербайджана. – Баку: Ишыг, 1988.
5. <http://azerxalca.az/xeberler/589-dunyanin-nufuzlu-muzeylerinde-ve-shexsi-kolleksiyalarda-saxlanilan-nadir-azerbaycan-xalchalari-uzе-chixarilir/>
6. https://az.wikipedia.org/wiki/Azərbaycan_xalçaları

7. https://az.wikipedia.org/wiki/Metropolitan_muzeyi
8. https://az.wikipedia.org/wiki/Yan_van_Eyk
9. https://az.wikipedia.org/wiki/Hans_Memling
10. https://az.wikipedia.org/wiki/Azərbaycan_xalçaları
11. <http://anl.az/down/az.xalçasi.pdf>

Aynur Alakbarova

Azerbaijani carpets in European culture

The article explores Azerbaijani carpets that are in Europe. It examines and analyzes the scientific works of Latif Kerimov "The Azerbaijan Carpet", Tagiyeva Roya "The Story Carpets of Azerbaijan", and such used Internet resources. In conclusion, we conclude that the Azerbaijani carpets located in Europe need to deeply and systematically explore and preserve the culture of Azerbaijan for future generations.

Key words: carpet, culture, museum, painter, ornament.

Айну́р Алекперова

Азербайджанские ковры в европейской культуре

В статье исследуются азербайджанские ковры, которые находятся в Европе. В ней рассматриваются и анализируются научные работы Лятифа Керимова «Азербайджанский ковер», Тагиевой Рои «Сюжетные ковры Азербайджана», а такие использовали интернет – ресурсы. В заключении приходим к выводу, что азербайджанские ковры, находящиеся в Европе, необходимо глубоко и системно исследовать и сохранять культуру Азербайджана для последующих поколений.

Ключевые слова: ковер, культура, музей, художник, орнамент.